

Rafał Malik

Brzesko. Ze studiów nad rozwojem przestrzennym miasta lokacyjnego

Brzesko – from the studies on spatial development of a founded town

Brzesko – to niewielkie dziś miasteczko w województwie małopolskim, powiecie brzeskim, położone na Pogórzu Wiśnickim, nad rzeką Uszwicą.

Najstarsze, nieliczne ślady pobytu grup pradziejowych zbieraczy i myśliwych na terenie obecnej gminy Brzesko pochodzą z epoki mezolitu (8300–4500 p.n.e.). Charakterystyczne wyroby krzemienne są pozostałością gromad, dla których eksploatacja zasobów lasu stanowiła podstawę pierwotnej gospodarki. Właściwy rozwój osadnictwa i trwałe zasiedlenie szczególnie południowej, leżącej na Pogórzu części gminy, nastąpiło w początkach neolitu. W połowie V tysiąclecia p.n.e. na teren żyznych gleb Podkarpacia przybyły zza Karpat gromady pierwotnych rolników i hodowców. Liczne pozostałości osad w ostatnich latach odkryto na terenie Okocimia, Poręby Spytkowskiej i Jasienia, a także dalej na południe, na terenie Biesiadek, Lewniowej i Gosprzydowej w gminie Gnojnik. Liczne stanowiska wczesnorolniczych kultur o południowym rodowodzie dostarczyły wielu odkryć kamiennych narzędzi i charakterystycznych naczyń. Wielość odkryć czyni w tej chwili okolice Brzeska jednym z ważniejszych ośrodków cywilizacji wczesnorolniczej na ziemiach polskich. W późniejszych stuleciach neolitu na ten teren przybyła ludność kultury pucharów lejkowatych, która wprowadziła nowe sposoby uprawy ziemi z zastosowaniem sprzężajnej orki. Wyjałowienie ziemi w warunkach prymitywnego rolnictwa było główną przyczyną poważnego kryzysu osadnictwa w epoce brązu (1700–800 p.n.e.) oraz pierwszych stuleciach epoki żelaza. Centrum osadnictwa tych czasów stanowiła rozległa Kotlina Zakliczyńska,

Brzesko – is today a small town in the Lesser Poland Voivodship, in Brzesko district, located in the Wiśnicz Foothills on the Uszwica River.

The oldest rare traces of the presence of prehistoric hunters and gatherers in the area of the present-day Brzesko district come from the Mesolithic Epoch (8300–4500 B.C.) Characteristic flint objects are the remnants of groups for whom forest exploitation constituted the basis of their primitive economy. Proper development of settlement and permanent settling especially of the southern part of the district, located in the foothills, took place at the beginning of the Neolithic. In the middle of the 5th millennium B.C., groups of primitive farmers and cattle breeders arrived from over the Carpathian Mountains to the settle on the fertile soil of Eastern Carpathians. Numerous settlement relics have recently been found in the area of Okocim, Poreba Spytkowska and Jasien, as well as further south in the area of Biesiadki, Lewniowa and Gosprzydowa in the Gnojnik district. Numerous sites of early agricultural cultures of southern origin provided many finds of stone tools and characteristic pottery. The number of finds has made the area of Brzesko one of more significant centres of early agricultural civilization in the area of Poland. In the later centuries of the Neolithic, the people of the Funnel Beaker culture arrived in this area, who introduced new ways of soil cultivation with the use of animal drawn ploughs. Therefore, making the soil barren was the main reason of a serious settlement crisis in the Bronze Age (1700–800 B.C.) and the first centuries of the Iron Age. In those times, the settlement centre was the vast Zakliczyn Valley from which the

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

skąd tylko sporadycznie penetrowano środowisko lasów Pogórza. W II-III wieku n.e. nastąpił ponowny rozwój pradziejowego osadnictwa. W późnej fazie okresu rzymskiego na krawędzi Pogórza, na terenie Jadownik, Okocimia i Jasienia istniały osady ludności kultury przeworskiej. Jeszcze w XIX w. znaleziono w Brzesku rzymskie monety. Ostatnio w nieodległym Bessowie, Okulicach i Strzelcach Małych odkryte zostały m.in. piece garncarskie, wapiennik, ślady miejscowego wytopu żelaza. Szczególnie charakterystyczne dla tych czasów są wielkie naczynia zasobowe, służące do przechowywania ziarna. Powszechność ich znajdowania na miejscu pradziejowych wiosek dowodzi rozwoju rolnictwa na żyznych glebach Pogórza.

W okresie wczesnego średniowiecza najważniejszym stanowiskiem w okolicach Brzeska był gród na wzgórzu Bocheniec w Jadownikach, odkryty w 1907 roku. Był to jeden z ważniejszych obiektów architektury obronnej doby plemiennej, związany z istniejącym w Małopolsce państwem Wiślan. Gród istniał w IX-X wieku, a jego upadek wiązał się z kryzysem starej organizacji państwowej w czasach pierwszych Piastów. Wokół grodu istniała sieć osad nieobronnych.

Zapisy historyczne podają, że w XIII w. Brzesko było osadą przy drodze z Krakowa na Ruś i Węgry¹. Lokowane przez Melsztyńskich za zgodą królowej Jadwigi, która w 1385 roku wydała akt lokacyjny na prawie magdeburskim². Wtedy też rozpoczął się proces urbanizacji i kształtowania szlaków komunikacyjnych, które funkcjonują do dnia dzisiejszego. W centrum miasta zachował się średniowieczny układ urbanistyczny z kwadratowym rynkiem i gotyckim kościołem pw. św. Jakuba z 1447 roku³.

Brzesko posiada nader skromną bibliografię. Jego historią zajmowali się W. Glodt, który bodajże jako pierwszy nakreślił skromny szkic historyczny tego miasta⁴, M. Jedynak⁵ – badający przedrozbiorowe dzieje parafii brzeskiej oraz A. Pankowicz⁶ i S. Mataszew⁷. Do istotniejszych prac opisujących dzieje Brzeska w przeszłości należy rozprawa F. Kiryka badającego dzieje Brzeska w oparciu o liczne źródła pisane i materialne⁸. Z nowszych opracowań tego typu należy wymienić monografię B. Krasnowolskiego badającego lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej powstałe pomiędzy XIII a XIV wiekiem⁹.

Pierwsza wzmianka o Brzesku wymieniająca Brzesko jako oppidum i przenosząca tę miejscowość z prawa polskiego na prawo niemieckie pochodzi z roku 1385¹⁰. Zasadzcy miasta nie znamy. Wiemy, że w drugiej połowie XIV wieku Brzesko należało do Spycimira Lelewity, protoplasty rodu

forests in the foothills were only sporadically penetrated. In the 2nd – 3rd century A.D., prehistoric settlements developed anew. In the late phase of the Roman period, settlements of the Przeworsk culture people existed along the foothills boundary, in the area of Jadowniki, Okocim and Jasień. Roman coins were found in Brzesko as late as the 19th century. Recently, some pottery kilns, a lime kiln and traces of local iron smelting have been discovered in the nearby Bessow, Okulice and Strzelce Małe. Huge storage vessels used for storing grain are particularly characteristic for those times. The fact that they commonly occurred among the relics of prehistoric villages seems to prove that agriculture flourished on the fertile soil of the foothills.

In the early Middle Ages, the most important site in the area of Brzesko was the hill fort on the Bocheniec hill in Jadowniki, discovered in 1907. It was one of the most significant objects of defensive architecture of the tribal era, associated with the Vistulan state existing in Lesser Poland. The fort existed in the 9th – 10th century, and its collapse was connected with the crisis of the old state organisation during the times of the first Piast dynasty rulers. The fort was surrounded by a network of unfortified settlements.

According to historic records, in the 13th century Brzesko was a settlement located on the route from Krakow to Rus and Hungary. It was founded by the Melsztynski family, with the approval of Queen Hedwig who in 1385 granted the royal act of its location on Magdeburg Law. Then the process of urbanisation, and formation of communication routes which have been functioning until the present day, began. The medieval urban planning layout with a square market place and the Gothic church of St. James from 1447 has been preserved in the town centre.

The bibliography concerning Brzesko is very poor. The following people have researched its history: W. Glodt who seems to have been the first to draw a modest historical outline of the town, M. Jedynak who researched the history of the Brzesko parish before the Partition of Poland, and A. Pankowicz and S. Mataszew. One of the most significant works describing the past of Brzesko was the treatise of F. Kiryk researching the history of Brzesko basing on numerous written records and material sources. Among more recent studies there is a monograph by B. Krasnowolski who did research on urban planning layouts of towns founded in the area of Krakow Province between the 13th and 14th century.

Brzesko was mentioned for the first time in 1385 as an oppidum and was transferred from the Polish into the German law. The founder of the town is

Tarnowskich i Melsztyńskich¹¹. W oparciu o dyplom z roku 1344 F. Kiryk sugeruje, że lokacja Brzeska mogła mieć miejsce w drugim piętnastoletnim panowaniu Kazimierza Wielkiego, a inicjatywę lokacji winno się przypisać Spycimirowi (zm. 1352), względnie jego synom – Janowi i Rafałowi – którzy odziedziczyli po nim olbrzymie dobra ziemskie¹².

Niewiele wiemy o powstaniu parafii w Brzesku. Pierwsze wzmianki źródłowe o niej pochodzą dopiero z lat 1470-1487. Obejmowała ona w tym okresie poza samym miastem Brzeskiem wieś Brzezowiec¹³.

O pierwotnym, drewnianym kościele parafialnym pisał Jan Długosz. Miał on być wzniesiony około roku 1400, po ustanowieniu parafii. Wiele wskazuje na to, że kościół murowany powstał w roku 1447, jako fundacja wnuka Spytka z Melsztyna – Jaśka¹⁴. Możliwe, że ów Jan zdołał wznieść tylko murowane prezbiterium, którym zastąpił chór mniejszy starej, drewnianej świątyni. Dokument z roku 1487 mówi o ofiarowaniu kościołowi przez Melsztyńskich cennych dóbr. Mogło być to związane z ostatecznym zakończeniem budowy kościoła parafialnego. Być może to właśnie wtedy powstała jego nawa oraz murowana zakrystia z umieszczonym powyżej skarbczykiem i lożą lokatorską. Fundatorem najstarszego ołtarza pod wezwaniem apostołów Piotra i Pawła był ksiądz Piotr z Brzeska. Konsekracji ołtarza dokonał biskup krakowski Piotr Gamrat.

Miasto ulokowano na skrzyżowaniu dróg wiodących z kilku okolicznych wsi z traktem Ruskim i traktem Węgierskim. Pod zabudowę miejską wybrano niezalewową terasę w zakolu rzeki Uszwicy. Układ przestrzenny i funkcjonalny miasta oparty został na modularnej siatce mierniczej o wielkości oczka 36,625 m na 36,625 m, na której odcięto osiem bloków zabudowy otaczającej blok dziewiąty – powierzchniowo największy (rynek) – przeznaczony pod realizację funkcji handlowych i ogólnomiejskich. W wyniku przyjętego rozwiązania rynek otrzymał wymiary 2 na 2,5 sznura, czyli około 73,25 m na 91,56 m w jego dłuższej pierzei. Głębokość każdego z 8 otaczających rynek bloków zabudowy wynosiła pierwotnie 1 sznur długości. Drugi ich wymiar, czyli szerokość frontu, zależny był od przyjętego układu i równał się długości odpowiedniej pierzei rynkowej pomniejszonej o połowę szerokości pasów ulic wyprowadzanych z każdego jego narożnika w dwóch kierunkach. Fronty bloków północnego i południowego mierzyły zatem około 64,25 m szerokości, zaś wschodniego i zachodniego – 82,56 m. Hipotetycznie możemy zatem przyjąć, że miasto rozciągało się wówczas na przestrzeni zakreślonej prostokątem o wymia-

not known. It is known, however, that in the second half of the 14th century Brzesko belonged to Spycimir Lelewita, the predecessor of the Tarnowski and Melsztynski families. On the basis of a diploma from 1344, F. Kiryk suggested that the founding of Brzesko could have taken place during the second fifteen years of the reign of Casimir the Great (Kazimierz Wielki), and the founder's initiative should be ascribed either to Spycimir (d. 1352) or his sons – Jan and Rafal – who inherited from him enormous estates.

We do not know much how the parish of Brzesko came into being. The first recorded information come from the years 1470 – 1487. At that time the parish encompassed the town of Brzesko and the village of Brzezowiec.

The original wooden parish church was mentioned by the chronicler Jan Długosz. It was to have been erected around 1400, after the parish had been established. Much seems to indicate, that the brick church was built in 1447, founded by Jaśko, the grandson of Spytka from Melsztyn. It is possible that the mentioned Jan was only able to erect the brick presbytery which replaced the smaller choir of the older wooden church. The documents from 1487 say that the Melsztynski family donated precious gifts to the church, which might have been connected with the ultimate conclusion of the construction work on the parish church. It might have been then that its nave and masonry sacristy were built with the treasury and the founders' gallery placed above. The founder of the oldest altar of the Apostles St. Peter and Paul was reverend Piotr, a priest from Brzesko. The altar was consecrated by Piotr Gamrat, the Bishop of Krakow.

The town was located at the crossroads of roads leading into some local villages with the routes to Rus and to Hungary. A terrace, which was not flooded, at the bend of the Uszwica River was chosen for building the town. The spatial and functional layout of the town was based on the modular grid in which the unit measured 36.625 m by 36.625 m, and which was divided into eight housing blocks surrounding the ninth – with the largest surface (the market square) – intended to serve commercial and municipal functions. As the consequence of the accepted design, the market square measured 2 by 2.5 'sznur' (rope – unit of length) which equalled approximately 73.25 m by 91.56 m along its longer frontage. The depth of each of the eight blocks surrounding the market initially equalled 1 'sznur'. The other dimension, namely the width of the front, depended on the approved layout and equalled the length of a given market square frontage reduced by half the width of street lanes leading out in two directions from each of its corners. Therefore the

Ryc. 1. Brzesko. Fragment współczesnej mapy komunikacyjnej Polski
 Fig. 1. Brzesko. Fragment of a modern transportation map of Poland

Ryc. 2. Brzesko. Widok dawnego Ratusza miejskiego. Rys. Andrzej B. Krupiński, 2006
 Fig. 2. Brzesko. View of the old town hall. Drawn by Andrzej B. Krupiński, 2006

Ryc. 3. Brzesko. Fragment Rynku Głównego. Widok z pocz. XX wieku. Autor fot. nieznan (arch. IHA i KZ PK)
 Fig. 3. Brzesko. Fragment of the Market Square. View from the beginning of the 20th century. Author of the photo unknown

rach 4 na 4,5 sznura, czyli około 146,5 m na 164,81 m. Odtworzenie pierwotnego podziału bloków na poszczególne działki siedliskowe ze względu na daleko idące przekształcenia i zmiany w układzie przestrzennym miasta nastrocza nam pewnych trudności. Przyjmując jako typowy wymiar frontu ówczesnej działki siedliskowej długość 18 łokci (łokieć = 0,586 m) i dzieląc przez tę wielkość szerokości poszczególnych pierzei otrzymamy: po 6 działek w blokach północnym i południowym i po 8 działek w bloku wschodnim i zachodnim. Dodając do tej liczby po 3 działki w trzech blokach przekątniowych, gdyż czwarty z nich rezerwowany był pod budowę kościoła, otrzymamy w sumie 37 działek. Nie wiemy, kto i kiedy wznosił fortyfikacje miejskie. Możemy jednak wnosić za przykładem innych miast z tego okresu, że i Brzesko takowe posiadało. Możemy też rekonstruować ich hipotetyczny przebieg w oparciu o formy ulic okalające historyczne centrum Brzeska, a zataczające spójny owal, w ramach którego funkcjonowały zapewne trzy bramy – dwie na trakcie ruskim i jedna wyprowadzającą ruch z centrum układu w kierunku Węgier przez Sącz. Tak nakreślone granice miasta zamykały się w zbliżonym do kwadratu prostokącie o wymiarach 9 na 9,5 sznura, tj. ok. 329,625 m na 347,937 m. Miasto posiadało zatem jeszcze dość znaczne rezerwy terenu pod przyjęcie ewentualnych dodatkowych osadników przybywających do miasta już po zasiedleniu i zagospodarowaniu jego centrum.

Wydaje się, że dalszy rozwój przestrzenny Brzeska odszedł od przyjętej w okresie lokacji sztywnej zasady podziału bloków wyznaczanych w ramach siatki mierniczej i poszedł w kierunku bardziej swobodnego doboru miejsca na wzniesienie domu i warsztatu pracy. Szczególnie uwidacznia się to w południowo-zachodniej części miasta.

Poza obwodem obronnym pozostawały przedmieścia utworzone przez Melsztyńskich z Pomianowej, Brzezowca i Okocimia w 1463 roku. Pod względem budowy były to formy o cechach regularnej zabudowy, trzymające się głównych traktów komunikacyjnych łączących je z miastem.

Skąpy zasób wiadomości źródłowych nie pozwala nam na bardziej precyzyjne określenie życia gospodarczego jakie toczyło się w Brzesku w początkach jego istnienia. Za sprawą Długosza wiemy, że miasto uposażone było łanami miejskimi, młynami i zagrodami. Na podstawie XIV-wiecznych źródeł szacuje się, że były to uposażenia mimo wszystko nader skromne, bo wynoszące zaledwie 3 łany¹⁵, z czego można wnosić, że wśród mieszczan nie było zbyt wielu rolników. Nieco lepiej przedstawia się tutejsze rzemiosło. Na podstawie wykazów podatkowych z XIV wie-

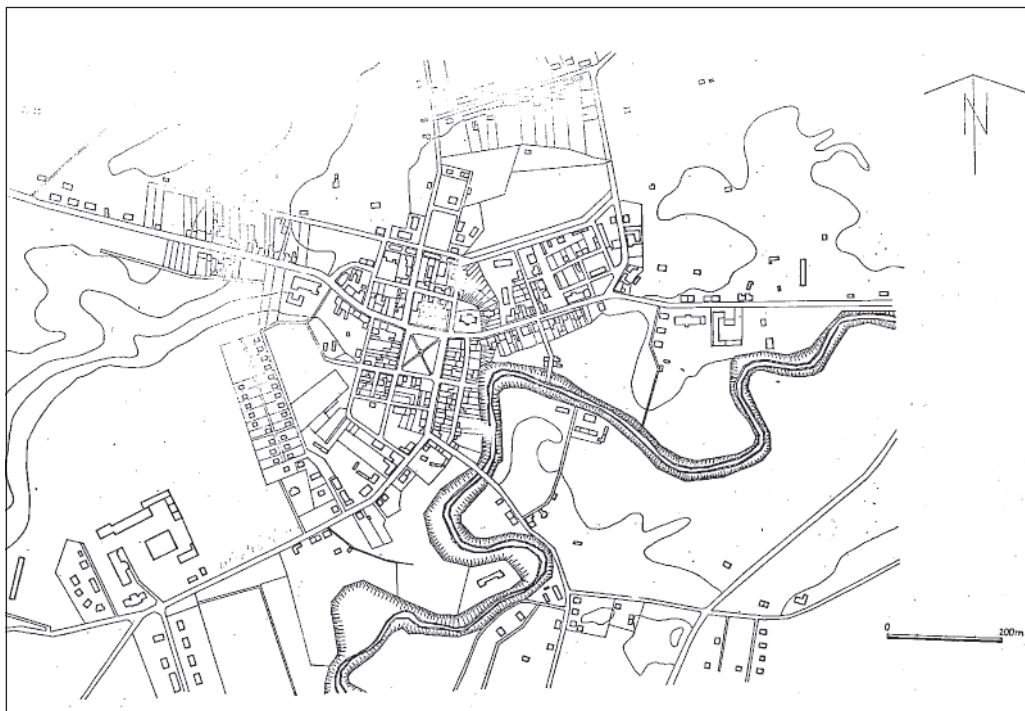
fronts of the northern and southern blocks were about 64.25 m wide, while the eastern and western blocks were 82.56 m wide. Hypothetically, we could assume that the town spread on the surface outlined by a rectangle measuring 4 by 4.5 sznur (rope), which equalled 146.5 m by 164.81 m. Recreating the original division of the blocks into individual building plots seems to be rather difficult because of far-reaching transformations and changes in the spatial layout of the town. Assuming that the typical front of such a plot measured 18 ells (1 ell = 0.586 m) and dividing by it the width of each frontage, we obtain 6 plots each in the northern and southern blocks, and 8 plots each in the eastern and western blocks. Adding to it 3 plots in each of the three diagonal blocks, since the fourth was to be occupied by a church, we obtain 37 plots in total.

We do not know who and when built the town fortifications. However, on the example of other towns from that period we can assume that Brzesko also possessed such. We could also reconstruct their hypothetical course, basing it on the form of streets surrounding the historical centre of Brzesko and forming an oval within which 3 gates may have functioned – two on the route to Rus and one on the road leading out of the centre in the direction of Hungary via Sącz. The so outlined town boundaries encompassed a rectangle measuring 9 by 9.5 ‘sznur’, which equalled 329.625 m by 347.937 m. Thus the town seems to have possessed sufficient reserves of land to accommodate possible additional settlers who may have arrived after the town had been founded and its centre developed.

It seems that the further spatial development of Brzesko deviated from the stiff rule of division into blocks outlined according to the grid accepted when founding the town, and moved towards freer choice of a site on which to erect one's house and workshop. It is especially visible in the south – western part of the town.

Outside the fortifications remained the suburbs created by the Melsztyński family from Pomianowa, Brzezowac and Okocim in 1463. They were forms characterised by a regularity of building, which spread along the main routes communicating with the town.

The limited sources do not allow us for a more precise definition of economic life which went on in Brzesko at the dawn of its history. Thanks to Długosz, we know that the town was granted some land, mills and farmsteads. On the basis of some 14th-century sources, it has been estimated that the grant was rather modest as it equalled merely 3 ‘łany’ (‘fields’ – units of measurement), which could indicate that there were not many farmers among the townsmen. Local craftsmanship looked a little bet-

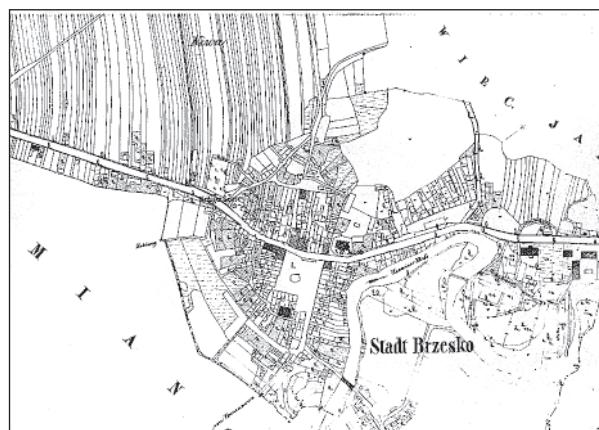
Ryc. 4. Brzesko. Współczesny plan miasta wykonany w skali 1:5000. Oryg. w ODZ w Warszawie, kopia planu w zbiorach Kat. Hist. Arch., Urb. i Szt. Pow. IHAiKZ PK

Fig. 4. Brzesko. Modern town plan made at a scale of 1:5000. The original is in the ODZ in Warszawa, a copy of the plan in the collection of Katedra Historii Architektury, Urbanistyki i Sztuki Powszechnej IHAiKZ Politechnika Krakowska

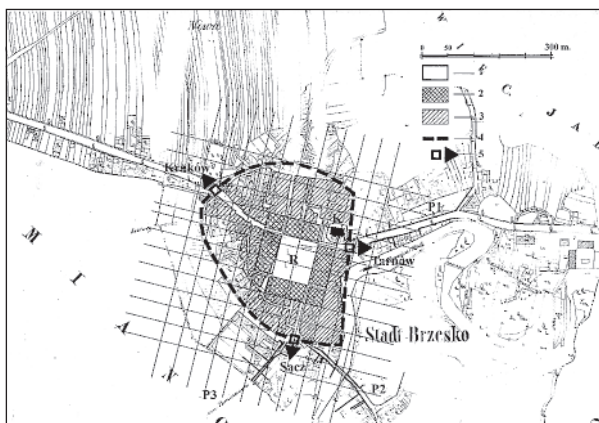
Ryc. 5. Brzesko. Rekonstrukcja (na siatce mierniczej) rozplanowania miasta w okresie jego lokacji. Rysunek autora wykonany w skali 1:2880. Legenda: 1 – bloki zabudowy siedliskowej, 2 – linia przebiegu fortyfikacji miejskich, 3 – bramy miejskie i kierunki ważniejszych powiązań komunikacyjnych miasta z regionem

Fig. 5. Brzesko. Reconstruction (on a measurement grid) of the town planning during the period of its location. Drawn by the author at a scale of 1:2880. Key: 1 – housing blocks, 2 – the outline of town fortifications, 3 – city gates and directions of more important routes connecting the town with the region

Ryc. 6. Brzesko. Fragment planu katastralnego miasta z połowy XIX wieku. Oryginał w zbiorach Kriegsarchiv w Wiedniu. Kopia w zbiorach Katedry Historii Architektury, Urbanistyki i sztuki Powszechnej IHAiKZ Politechniki Krakowskiej

Fig. 6. Brzesko. Fragment of the town cadastral map from the mid-19th century. The original is in the Kriegsarchiv collection in Vienna. A copy in the collection of Katedra Historii Architektury, Urbanistyki i Sztuki Powszechnej IHAiKZ Politechnika Krakowska

Ryc. 7. Brzesko. Rekonstrukcja stanu zagospodarowania miasta z II połowy XIV wieku i wieku XV. Rysunek autora. Skala 1:2880. Legenda: 1 – granice bloków zabudowy z okresu lokacji miasta, 2 – rzeczywisty stan zabudowy w ramach bloków lokacyjnych, 3 – obszar miasta objęty zabudową w II fazie jego rozwoju przestrzennego, 3 – linia przebiegu umocnień obronnych, 4 – bramy miejskie i kierunki głównych powiązań komunikacyjnych miasta z regionem, R – rynek, K – kościół parafialny, P1, P2, P3 – przedmieścia

Fig. 7. Brzesko. Reconstruction of the town development state in the second half of the 14th and the 15th century. Drawn by the author. Scale 1:2880. Key: 1 – boundaries of housing blocks from the times of the town location, 2 – real state of building development within location blocks, 3 – town area built over during the 2nd stage of its spatial development, 3 – outline of defensive fortifications, 4 – town gates and directions of more important routes connecting the town with the region, R – market square, K – parish church, P1, P2, P3 – suburbs

ku historycy szacują, że w owym czasie w Brzesku z rzemiosła i handlu utrzymywało się kilkanaście rodzin¹⁶. Było to zatem miasteczko małe, rozwijające się bardzo powoli. W 1463 roku bracia Jan i Spytek Melsztyńscy, właściciele Brzeska wydają dokument określający prawa i obowiązki mieszczan, obiecując im jednocześnie swą opiekę i przychylność. Dokumentem tym Brzesko uzyskuje prawo odbywania targu co wtorek, prawo ścigania złoczyńców i złodziei w promieniu dwóch mil od miasta oraz między innymi – prawo wyboru władz miejskich. Z dokumentu tego dowiadujemy się również, że w mieście działają już cechy: rzeźniczy, piekarski, szewski i inne¹⁷. W 1472 roku z rąk króla Kazimierza Jagiellończyka Brzesko uzyskuje prawo odbywania dorocznego jarmarku w dniu 8 września na święto Narodzenia NMP, a później także cło¹⁸. W 1505 roku miasto posiada blech¹⁹. Z tego okresu pochodzą też pierwsze wzmianki o tutejszych browarnikach. W 1581 roku w Brzesku pracuje 3 szewców, 3 kowali, ślusarz, tkacz i kuśnierz. Prócz tego żyje tu i pracuje 14 komorników²⁰.

Jak wyglądała zabudowa miejska, nie wiemy. Zapewne w przeważającej większości były to budynki drewniane. Prócz kościoła i blechu źródła wspominają o szpitalu *pauperum debilium et peregrinorum* płci obojga zbudowanym staraniem Grzegorza z Sanoka jeszcze przed 1440 rokiem, a uposażonym przez Spytkę z Melsztyna²¹, oraz szkołę (1596) i łaźnię²².

W 1512 roku Jan Melsztyński sprzedaje Brzesko wraz z okolicznymi wsiami Pawłowi Czernemu herbu Nowina, staroście brzeskiemu, litewskiemu i Wojskiemu krakowskiemu. Mniej więcej w tym czasie dowiadujemy się o nowych cechach, jakie pojawiają się w mieście. Są to: cech szewsko-garbarski, krawiecki i rzemiosł różnych²³.

W roku 1655 zajmują Brzesko Szwedzi. W marcu 1657 roku zostaje ono złupione przez wojska Jerzego Rakoczego. Na pomyślności miasta ujemnie odbija się też pomór z lat 1652-1653. Miasteczko całkowicie podupada. Nadanie jeszcze jednego jarmarku w roku 1669 przez króla Michała Wiśniowieckiego w niczym nie zmienia obrazu upadku Brzeska. W 1712 roku żyje i pracuje tu tylko czterech rzemieślników – trzech szewców i jeden kowal²⁴.

ter. On the basis of tax lists from the 14th century, historians estimate that several families earned their living from crafts and trade in Brzesko in those times. So, it seems to have been a small, slowly developing town. In 1463, the brothers Jan and Spytek Melsztynski, the owners of Brzesko, issued a document which defined the rights and duties of townspeople promising the owners' protection and favour in return. In this document Brzesko obtained the right to hold a fair every Tuesday, the right to pursue criminals and thieves within a two-mile radius of its gates and, among others, the right to elect the town magistrates. The document also informed us that such guilds as the butchers', the bakers', the cobblers' and some others already functioned in the town. In 1472, King Casimir IV Jagiellon granted Brzesko the right to hold an annual fair on September 8th, the Day of the Nativity of the Virgin Mary, and later the right of toll collecting. In 1505 the town possessed a bleachery. The first mentions of local brewers also date back to that period. In 1581, there worked 3 cobblers, 3 blacksmiths, a locksmith, a weaver and a furrier in Brzesko; 14 landless tenants also lived and worked there.

We do not know what the town buildings looked like. Wooden buildings must have constituted the majority. Besides the church and the bleachery, the sources mention the hospital for *pauperum debilium et peregrinorum* of both sexes, which was founded by Grzegorz from Sanok before the year 1440 and furnished by Spytek from Melsztyn, the school (1596) and the bath.

In 1512, Jan Melsztynski sold Brzesko with the nearby villages to Paweł Czerny of Nowina, who was the Starosta (the Elder) of Brzesko, Lithuania and Wojski of Krakow. Approximately at that time new guilds appeared in the town, namely: the guild of cobblers and tanners, the guild of tailors and the craft guild.

In 1655, Brzesko was seized by the Swedish army. In 1657, the town was plundered by the troops of Jerzy Rakoczy. Then the town suffered from the plague in the years 1652-1653, which only precipitated its decline. In 1669, King Michał Wisniowiecki granted Brzesko one more fair, but it did not prevent the collapse of the town. In 1712, only four craftsmen – three cobblers and one blacksmith – lived and worked in Brzesko.

¹ J. Długosz, *Dzieje Polski*, t. IV, wyd. A. Przeździecki, Kraków 1870, s. 217; J. Małecki, *Studia nad rynkiem regionalnym Krakowa w XVI wieku*, Warszawa 1963, s. 151.

² *Zbiór Dokumentów Małopolskich* (dalej ZDM), wyd. S. Kuraś i I. Sułkowska-Kurasiowa, cz. I, Kraków-Wrocław 1962-1975, nr 174.

³ zob. B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII – XIV wieku*, cz. II, *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, Kraków 2004, s. 37.

⁴ W. Glodt, *Brzesko. Szkic historyczny*, [w:] *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum Koedukacyjnego w Brzesku za rok szkolny 1930-1931*, Brzesko 1931, s. 3-5.

- ⁵ M. Jedynek, *Przedrozbiorowe dzieje parafii Brzesko*, mpis., Tarnów 1973, archiwum Wyższego seminarium Duchownego w Tarnowie.
- ⁶ A. Pankowicz, *Brzesko. Studium miasta prywatnego w okresie staropolskim*, Brzesko 1996.
- ⁷ S. Mataszew, *Zarys dziejów powiatu brzeskiego do roku 1772*, [w:] *Ziemia Brzeska*, Kraków 1966.
- ⁸ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII – XV w. Województwo Krakowskie (powiaty południowe)*, Prace Monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, Monografia 70, Kraków 1985.
- ⁹ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. I, *Miasta Ziemi Krakowskiej chronologia procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych*, cz. II, *Katalog lokacyjnych układów urbanistycznych*, Kraków 2004.
- ¹⁰ ZDM I, s. 174.
- ¹¹ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie, Summariusz dokumentów dotyczących hrabstwa Tarnów, nr 1, s. 2; zob. też S. Mataszew, *Zarys dziejów powiatu brzeskiego...*, op.cit., s. 24.
- ¹² F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski...*, op.cit., s. 224.
- ¹³ S. Mataszew, *Zarys dziejów powiatu brzeskiego...*, op.cit., s. 24; por. F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski...*, op.cit., s. 223 i 225-226.
- ¹⁴ S. Mataszew, *Dzieje powiatu brzeskiego...*, op.cit., 24; por. F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski...*, op.cit., s. 225.
- ¹⁵ *Joannis Dlugosz senioris canonici Cracoviensis Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, wyd. A. Przeździecki, t. I, Kraków 1863-1864, s. 613; Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps 5043, k. 295; *Źródła Dziejowe* (dalej ŻD), t. XIV, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1886, s. 151; *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki z ksiąg rękopiśmiennych dotąd nieużywanych głównie zaś z ksiąg dawnych sądowych ziemskich i grodzkich ziemi krakowskiej*, wyd. A.Z. Helcl, Kraków 1870, t. II, nr 3709.
- ¹⁶ J. Małecki, *Studia nad rynkiem*, op.cit., s. 65.
- ¹⁷ WAP Kraków, dok. dep. 8, 9, 10, 11, 13, 14.
- ¹⁸ *Matricularum Regni Poloniae Summaria*, t. IV, wyd. Th. Wierzbowski, Warszawa 1905-1919, nr 18339.
- ¹⁹ zob. F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski...*, op.cit., s. 225.
- ²⁰ BJ, rkps 5043, k. 295, ŻD XIV, s. 151.
- ²¹ zob. F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski...*, op.cit., s. 225 i 226 oraz S. Mataszew, *Dzieje powiatu brzeskiego...*, op.cit., s. 25.
- ²² S. Mataszew, *Dzieje powiatu brzeskiego...*, op.cit., s. 25; Archiwum Metropolitane w Krakowie, Akta Wizytacji (dalej A.Metr. AV), cap. 7, k. 90.
- ²³ S. Mataszew, *Dzieje powiatu brzeskiego...*, op.cit., s. 25.
- ²⁴ Tamże.

Streszczenie

Brzesko – dziś niewielkie miasteczko położone nad rzeką Uszwicą, lokowane w połowie XIV wieku rozwija się w okresie średniowiecza w 3 zasadniczych etapach.

Etap pierwszy związany jest z założeniem miasta w oparciu o ortogonalny zgeometryzowany plan zbudowany z centralnie usytuowanego rynku otoczonego ośmioma blokami przeznaczonymi pod przyjęcie zabudowy siedliskowej.

Okres drugi odpowiada inwestycjom mającym wyznaczyć trwale i nieprzekraczalne granice układu miejskiego w postaci linii umocnień obronnych. Są to również czasy, w których wypełnieniu zabudową ulega wolna jeszcze przestrzeń zawarta pomiędzy ortogonalnym jądrem a owalem narysu obronnego.

Okres trzeci związany jest z przeniesieniem trzech okolicznych wsi na status przedmieść miasta Brzeska. Były to struktury już zagospodarowane, o cechach regularnej zabudowy trzymającej się traktów komunikacyjnych łączących ją z miastem. Włączenie tych struktur w orbitę gospodarki miejskiej mogło być podyktowane, z jednej strony, efektem stopniowych zmian, jakie zachodziły od momentu lokacji Brzeska w zbiorze dotychczasowych funkcji realizowanych przez te jednostki, z drugiej – chęcią rozszerzenia w ten sposób potencjału gospodarczego samego miasta.

Abstract

Brzesko – today a small town situated on the banks of the Uszwica River, was founded in the mid-14th century and during the medieval period developed in three basic stages.

The first stage was connected with founding the town on the basis of an orthogonal geometric plan consisting of a centrally located market place surrounded by eight blocks intended for housing purposes.

The second stage involved investments which were to outline the permanent and impassable boundaries of the town layout, such as the line of defensive fortifications. Those were also the times when the free space between the orthogonal core and the oval of the defensive fortifications was gradually built in.

The third period was connected with the transformation of the three nearby villages into the suburbs of Brzesko town. They were already developed structures, characterized by regular building development along the routes communicating with the town. Incorporating those structures into the sphere of town economy might have been determined, on the one hand, by gradual changes which had been taking place within the functions realised by those units since the foundation of Brzesko, and on the other, by the desire of expanding the economic potential of the town in this way.